

Михаил Неделчев, проф.
Нов български университет

ПЕРСОНАЛИСТИЧЕСКИЯТ СИМВОЛИЗЪМ НА ТЕОДОР ТРАЯНОВ

Резюме. В статията е развита авторската идея на Михаил Неделчев за литературния персонализъм, отнесена по-конкретно към символистическата поезия на Теодор Траянов. Това дава основание този негов символизъм да бъде назван „персоналистически“. Приведени са като примери за съграждане на социокултурни конструкции множество фразеологизми от поезията – най-вече от сбирката „Пантеон“, чрез които се защитава идеята за превръщането на множество големи поети от различни литератури в национални културин герои и в личности-емблеми на цели епохи.

Ключови думи: персоналистически символизъм, литературна личност, опубличностяване, посмъртно битие, битови и социокултурни сюжети, обективен корелатив, типология, автобиографизъм, национален митопоетически текст

Персоналистическият символизъм на Теодор Траянов може да бъде мислен в две насоки: първо, като конкретен лирически израз на самата – вече опубличностяна – литературна личност на поета; и второ, като преценка за избора, направен на поетите и писателите, на които са посветени поетови творби – най-вече в „Пантеон“, и въобще като визия за мястото на тази своеобразна персоналистическа антология в контекста на цялостното творчество на Теодор Траянов.

Припомням, че в моето разбиране „литературен персонализъм“ (като литературноисторическо понятие) означава масираното явяване на опубличностяващи своята персона поети и писатели, закрепването на техните публични образи в масовото читателско съзнание, и дори самостоятелно – в някаква степен – битие на тези образи, както и осъществяване в редки случаи на тяхно посмъртно битие. В този смисъл литературната личност е нещо твърде различно от реалната биографическа писателска личност.¹

Някои от големите български символисти нямат по същество литературни личности, не формират такива стабилно осъществени самостоятелни публични образи – например Николай Лилиев и дори Емануил Попдимитров. Но това съвсем не омаловажава тяхното творчество – просто такава, антиперсоналистична, е типологията на това творчество. Докато, напротив: в някои от книгите на Теодор Траянов съвсем съзнателно се твори неговата литературна личност. А и битови и социокултурни сюжети, където той

---

¹ Развил съм тези свои възгледи най-цялостно в пространната встъпителна студия „Литературният персонализъм“ към том втори от тритомника „Как работи литературната история?“ (София: НБУ, 2021), както и в ред други мои книги, студии и статии.

е въввлечен, също работят на друго равнище в тази насока. Литературният персонализъм е винаги комплексно литературноисторическо и социокултурно явление. В някои случаи критическите стратегии и есеистичната текстова маса от сп. „Хиперион“ творят мита за Траянов като възплъщение на „новия човек“, създават художествено-идеологически конструкт, който не винаги се подкрепя от самата специфика на поетовото творчество.²

Нека сега проследим как в самата художествена тъкан на Траяновото поетическо творчество възникват контурите на литературната му личност и как се прибавят другите съставки на толкова своеобразния му персоналистически символизъм...

Основната трудност при това проследяване (с оглед последователното наблюдаване съграждането на литературната поетова личност) ще бъде причинена от драматичния факт, че в хода на разгръщането на това творчество – книга след книга, от „Освободеният човек“ („Regina mortua“ и „Химни и балади“) към „Български балади“, „Песен на песните“ и „Романтични песни“ до увенчаващия всичко „Пантеон“ – можем ясно да видим как изчезва най-ярко видимият белег на изразяването на конкретен автобиографизъм, т. е. вече почти липсва т. нар. „изповедна“ първолична форма. Или – в поезията на Теодор Траянов постепенно се случва това, което Томас Ст. Елиът бе назвал „безличността на поета“ и „обективен корелатив“; и тази тенденция се засилва от книга в книга...

Всъщност още в „Regina mortua“ аз-лирическото повествование не е никак в типичната за ранната българска символистична поезия личностна интимност; още тук имаме стремеж към надвластване над конкретно-индивидуалното, за символна обобщителност. Ето как се случва това в сякаш любовното стихотворение „Прощавай“:

*Смирен пред тебе исках да пристъпя,
смирен да моля властен господар,
макар че сецах още болка тъпа
от черния мъчителен кошмар.*

*Не знаех аз, че в следната минута
ще пламна в гордост и ненавист пак,
че с гняв разкъсал раната си люта,
ще зърна в твойта обич скритен враг.*

*Десницата ми твойта не намери,
че жива още всяка болка бе,
че мрак покрил бе царствените двери
към радостта и нейното небе.*

---

² Посветил съм на тези не съвсем сполучливи опити за литературноисторическо утвърждаване студиите „Траянов срещу предходните литературни митове, срещу мита Яворов“ от книгата ми „Социални стилове, критически сюжети“ (1987) и „Поетът като над-личност. За съответствията и несъответствията на критическите и литературноисторическите твърдения за/около Теодор Траянов“ в книгата „Литературноисторическата реконструкция“ (2011), както и в ред други текстове, по-конкретно за дейността на Иван Радославов.

Постепенно лирическият говорител в тази поезия сякаш метаморфозира от конкретен земен, човешки персонаж в монументализиращ се всесветовен герой: „Ти дойде и отмина, и след тебе / веявици разстилат бял саван“ („Ти дойде“); „Дали сънувам? – Не, самин / аз Бог съм в тоя кът. / И влюбен в слънцето – живея!“ („Слънчоглед“); „Възлез жена, макар душа да стене, / в смъртта ѝ ти насита потърси, / тогаз вземи на мраморни колене / главата ми и шемет поръси!“ („Призрак“); „Недей последния ми сън смущава, / иди си с миром, остави ме сам! [...] О, тоя образ в она миг израсна, / когато твоят чар света обви!“ („Последен сън“); „Възлизам днес по пътя на душите, / изгля пожарът на безкрайний миг, потъна и скръбта по блян висок!“ („Възход“); „Живеем с теб в безсенчести минути, / загледани в надгробните звезди“ („Въплътени чудеса“). Всичките тези стихотворения са от първата стихосбирка на поета „Regina mortua“. А ето два примера и от втората – „Химни и балади“: „И претворих аз всичко, вселилният магесник, / среднощно отражение, на звезден ход предвестник, миражите събудил в пустинните сърца!“ („Магесник“); „Вървя след съдбата и дебня, / всеведущ, всегрешен, всевец, / на демона химни хвалебни / подел на световната пещ“ („Пилигрим в черно“).

Както съм посочвал в моето съчинение за националния митопоетически текст³, централното стихотворението в съдбовно белязаната книга „Български балади“ – „Смърт в равнините“ – влиза в един велик за българската литературна (и не само за нея!) култура интертекст – с Ботевата балада „Хаджи Димитър“ и с трагическата пародия на Яворов „Угасна слънце“. Ето:

*Лежа самотен, неподвижен,
а раната струи безспир,
ни глас далечен, нито ближен,
и само облаци-покрови*

*висят над горестната шир: –
Ах, кой ще ме зарови!
Не чувам горско шумоление,
ни приласкаваща вълна,
русалките не бдят над мене,
над мен не плачат нощни сови,
ни тъжно-бялата луна: –
Ах, кой ще ме зарови!*

.....
*Довей, о ветре, пръст свещена,
от севера, от родний кът!
Целувка чувствавам студена,
тежат невидими окови
и клепки ледени тежат! –
Ах, кой ще ме зарови!*

³ „Ботевата поезия и историческият живот на мотивите в лириката (Из битието на националния митопоетически текст)“ в книгата ми „Литературноисторическата реконструкция“ (2011).

Трагическата балада „Смърт в равнините“ виртуозно събужда за нов живот идващите от Ботев безсмъртни мотиви, като тук аз-изповядващият се лирически герой се превръща в персоналистическо възплъщение на националната съдба.

Можем да направим едно първо едро обобщение: дотогавашно поетическо творчество на Теодор Траянов застава в една свръхвисока, надредна позиция спрямо цялата българска литературна класика.

Но ако се прехвърлим вече към истински заключителната, обобщаващата книга „Пантеон“, тя стои в подобна позиция спрямо обобщено видяната и персоналистически интерпретирана световна поетическа и общолитературна класика. Тук, в първия дял „Посвещения“, имаме 11 текста с названия без собствени имена, с посочвания на тип социална роля или на обществена мисия („меченосеца“, „венценосеца“, „апостола“, „младия“ и пр.), докато във втория стоят 38 конкретни посвещения („в памет“) на български и световни поети. Много често връзката между заглавието на текста и подзаглавието, където е посочено в чия *памет* е създаден той, е твърде неочаквана: така Франсоа Вийон е „кралят на лазура“, Пейо Яворов – „умиращият лебед“, Морис Ролина – „тринадесетият безумец“, Жерар дьо Нервал – „аквитанският принц“, Пенчо Славейков – „иманяр“, Валерий Брюсов – „осменият крал“, Стефан Маларме – „нарцис“, Шандор Петьофи – „карпатският вятър“, Лермонтов – „последният Прометейд“, Рихард Демел – „изкупител“, Уолт Уитман – „радостният син“, Алфонс дьо Ламаргин – „вечен пилигрим“ и пр. Но за Христо Ботйов самият Теодор Траянов настоява, че той е именно „Спартак“: „Чрез Спартак правя от Христо Ботев един универсален митически образ“.⁴ Ето така:

*Чий повик чужд ме буди, смутил покоя вечен,
чие сърце си спомня за вожда победен,
съдбата ли ме вика за някой бунт далечен,
сънят ли ми се сбъдва, останал жив след мен?
А може би разкаян самият Цезар хлопа,
подгонен от душите на мрачния Аид,
или духът свободен на моите Родопи
отново на Спартака поднася меч и щит.*

Пред своите събеседници Теодор Траянов многократно говори за тези свои творби не само като за „посвещения“, но дори и като за „превъзплъщения“. Пред Владимир Русалиев споделя: „В моя „Пантеон“ внимателният читател ще види чисто расовата славянска особеност за *възплъщения* и *превъзплъщения* в чужди мирове и съдби. Химните в тоя „Пантеон“ образуват българския религиозен епос, освободен от всякакъв спомен от робството.“⁵

⁴ В своя послеслов към „Пантеон“ поетът изразява идеята, че тук, в тази представителна негова сбирка, е търсена чрез поетически формули „универсалната синтетична личност“; че чрез литературната личност на „Ботев“ е възплътен „Спартак“ с авторово настояване, споделяно с множество събеседници (между тях – Владимир Русалиев, вж. следващата бел. под линия).

⁵ Кирил Христов, Димитър Бояджиев, Теодор Траянов в спомените на съвременниците

И психографското признание за едно такова конкретно възплътяване: „Сега се мъча да доловя духа на Стриндберг. Вече няколко нощи не съм спал, но напусто. Това е един мрачен дух, един гений със странна съдба. А трябва да се вживее напълно в неговия мир, да се превъплътят. Това преминаване от един живот в друг е мъчително.“⁶ Нима трябва да си представяме всичките тези възплащания в толкова десетки и десетки чужди съдби като разплащанията на една толкова могъща литературна персона!?

За сборника „Пантеон“ във второто издание на своята литературна история „Българска литература“ (1947) Иван Радославов пише:

Успокоение е името на новото самочувствие на поета, изразено в тази книга. Именно успокоение, а не примирение. Примирението е договор с тържествуващия враг на човека – съдбата; успокоението е договор на победителя-човек. Това е „Пантеон“. В съдбата на тия велики необикновени прояви в областта на духа, тъй обезсмъртени във всички образи на този сборник от химни, поетът е намерил успокоението, дошло като едно хармонизирано самочувствие на бленувано и постигнато.⁷

Силни критически съждения за тези персоналистическите възплъщения имаме и при Симеон Радев: „В „Песен на песните“ българският човек е универсализиран и той живее всичките тревожни въпроси на земното и подземното битие. В „Пантеон“ той се възплътява в неповторимите формули на делото на общия човешки дух.“⁸ При това, в хода на това универсализиране в „Пантеон“, не се прави разлика между представените български и чуждестранни културни герои. Ще си припомним пасаж от едно писмо обръщение на група немскоезични писатели до Теодор Траянов от 1933 г.:

Повечето произведения на този от световен мащаб поет са проникнати от дълбоко трагичния и благороден зов на опозналия горчивата съдба на човешкия род борец. Но през този трагизъм грее силна вяра в бъдещето, вяра в светлото предопределение на българския народ, чиито пророк и изкупител е този поет. „Пантеон“-ът на Траянова покрай една рядка култура и едно изключително дарование издава и най-тънката способност за оживяване и превъплъщаване в мира на другите, благодарение на което неговият Клайст, неговият Новалис и Хьолдерлин говорят на немците с такава сила.⁹

Поредното, този път чуждестранно свидетелство за универсалния

си, София: Български писател, 1968, с. 612–613 (курс. в текста мой, М. Н.). Фрагментарният текст на Владимир Русалиев, представящ дневникови записи от периода 1926–1945 г., съдържа ценни определения на големия поет. Формулата за Ботев е на с. 622.

⁶ Пак там, с. 627.

⁷ РАДОСЛАВОВ, Ив. *Българска литература 1880–1930*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1992, с. 115–116.

⁸ Формулата за „Песен на песните“ и за „Пантеон“ е споделена неколкократно пред Владимир Русалиев

⁹ Цит. по: БАЛАБАНОВА, В. *Теодор Траянов*. София: БАН, 1980, с. 135.

смисъл на поетическите послания на Траянов, за духовното могъщество на литературната му личност.

И още един пасаж из „Българска литература“ на Иван Радославов:

Бурите на младостта са изживени, драмата на възстаналия срещу всички условности за правото да разпорежда със себе си е преодоляна, намерена е връзката на освободената личност и света – на първо място собствения народ. През всичките тия възмогвания поетът се издига до възплъщаването на човека като синтез на личност и общност. И в тази върховна синтеза греят образите на най-големите духове, които светът е узнал, образи, сливащи се в един, възплътيل в себе си красотата на живота, изкупена с главоломни и съдбовни изпитания, образ, който е символ на Дух, излъчен от същността на всичко човешко, изгоряло във всеизкупващата мъка по Идеала (Франсоа Вийон, Петьофи, Байрон, Некрасов, Ботев измежду останалите други).¹⁰

Нека обърнем внимание на думите на големия критик от сп. „Хиперион“: „*образи, сливащи се в един*, възплътيل в себе си красотата на живота, изкупена с главоломни и съдбовни изпитания“. И действително, докато четем „Пантеон“, имаме често усещането, че възприемаме възхвалата за една и съща героическа персона от културата, че сякаш ни се представят различни ипостаси на един-единствен културен герой, че е възплътена – в последна сметка – в се идеалната поетова литературна личност. Отново ще напомним, че в повечето химни почти липсват контурите на конкретния биографически сюжет, няма ги познатите, превърнатите тук в общо място всеизвестни биографически топоси. При своите възплъщания, Теодор Траянов не се стреми да възпроизведе цялостния биографически разказ; и като стил, и като тип възхвала, и като степен на възвеличаване, неговите конкретно посветени на съответен културен герой текст малко се различава от творбите в първия дял на книгата – например назованите с абстрактни понятия („красотата“) или пък с название от родовата система („родосъздателя“).

Това не означава, че при създаването на тези свои химни поетът не се подготвя, че не проучва цялостния културен контекст, че наистина не се вживява дълбинно в творчеството на съответния автор. Вера Балабанова свидетелства в предговора на своята литературна анкета с Теодор Траянов: „За да напише „Пантеон“, той не само беше чел всичко от и за съответния поет, но беше разучил и сам видял в подробности пейзажите, сред които описваният поет е живял в някой период от живота си, познаваше домашната му обстановка, житейските му и духовни сблъсъци с окръжаващата го среда.“¹¹ Но това знание не затлачва погледа върху съответния културен герой, не го обрича на битовизъм. Знанието се синтезира и филтрира, акцентираният детайл се превръща в символ.

За Теодор Траянов очевидно „Пантеон“ остава книга с отворен финал. В анкетата на Вера Балабанова тя, книгата, остава тема, към която събеседници и кореспонденти се връщат отново и отново. Говори се за невъзможността

¹⁰ РАДОСЛАВОВ, Ив. Цит. съч., с. 116.

¹¹ БАЛАБАНОВА, В. Цит. съч., с. 6.

да се постигне химн за Пушкин, споделя се за различните химни, които се пишат съвременно – за Некрасов и Маларме, припомнят се любими поетови поетически текстове, които стоят в основата на съответния химн-посвещение, разказва се за преговорите с големия художник Борис Георгиев да нарисува корицата на книгата – един нереализиран проект, свидетелства се за различни тържества в столицата и провинцията във връзка с излизането и представянето на книгата, цитират се чуждестранни отзиви.

„Панеон“ обаче не може да бъде четен пълноценно чрез избрани от тук-оттам химни; това е единна творба с цялостно реализирана художествена логика; именно тя укрепва окончателно представите ни за Теодор-Траяновата литературна личност. Ключ за един такъв прочит могат да станат първите четири стиха от една от въвеждащите творби – „Към поета“:

*Певецо горд, не казваш нито име,
ни род и кръв, ни своя път свещен,
но аз познах речта неумолима
на дух могъщ, за бран и власт роден.*

Всъщност, в своя къс синтетичен послеслов към „Пантеон“ поетът сам е задал перспективите на това неосъществено още въздействие на тази голяма книга: „Представата за понататъшното движение на ПАНТЕОНА – търсене на универсалната синтетична личност – може да бъде осъществена, като – наред с победната мисъл и творческа святост на западния строителски дух, с неговото Хамлетовско-Донкихотско-Фаустовско-Манфредовско начало – се постига, във възможната градация, и расовата орфичност и необятност на магичния славянски гений, с неговата млада героичност в разните народностни прояви“. Не бе ли самата Теодор-Траянова литературна личност – с нейната вгледаност едновременно и на Запад, и на Изток – едно първично съответствие на тази търсена и желана „универсална синтетична личност“, за която се говори тук? Да чуем и патетичния призивен финал на този послеслов, където отново звучи идеята за синтез на западното и славянското в Европа: „В тържеството на европейската култура гласът на славянското сърце ще трябва да zazвучи още по-силно и предопределено, като най-братски призив. Това велико славянско сърце е туптяло, с историческа значимост, и у нас, българите, не само при епохалното родоначалие на славянската писменост, и на богомилството, а и в богатырските непреклонни натура на нашето възраждане“.

Все още истинският самостоен прочит на „Пантеон“ и в тази социо-културна насока предстои.

ЛИТЕРАТУРА

БАЛАБАНОВА, В. *Теодор Траянов*. София: Българска академия на науките, 1980. [BALABANOVA, V. *Teodor Trayanov*. Sofia: Balgarska akademiya na naukite, 1980.]

НЕДЕЛЧЕВ, М. Траянов срещу предходните литературни митове, срещу мита Яворов. – В: М. НЕДЕЛЧЕВ. *Социални стилове, критически сюжети*.

София: Български писател, 1987, с. 140–159. [NEDELICHEV, M. Trayanov sreshthu predhodniteliteraturni mitove, sreshthu mita Yavorov. – V: M. NEDELICHEV. *Sotsialni stilove, kriticheski syuzheti*. Sofia: Balgarski pisatel, s. 140–159.]

НЕДЕЛЧЕВ, М. Поетът като над-личност. За съответствията и несъответствията на критическите и литературноисторическите твърдения за/около Теодор Траянов. – В: М. НЕДЕЛЧЕВ. *Литературноисторическата реконструкция*. София: Просвета, 2011, с. 28–37. [NEDELICHEV, M. Poetat kato nad-lichnost. Za saotvetstviyata i nesaotvetstviyata na kriticheskite i literaturnoistoricheskite tvardeniya za/okolo Teodor Trayanov. – V: M. NEDELICHEV. *Literaturnoistoricheskata rekonstruktsiya*. Sofiya: Prosveta, 2011, s. 28–37.]

НЕДЕЛЧЕВ, М. Ботевата поезия и историческият живот на мотивите в лириката (Из битието на националния митопоетически текст). – В: М. НЕДЕЛЧЕВ. *Литературноисторическата реконструкция*. София: Просвета, 2011, с. 166–185. [NEDELICHEV, M. Botevata poeziya i istoricheskiyat zhivot na motivit v lirikata (Iz bitieto na natsionalniya mitopoeticheski tekst). – V: M. NEDELICHEV. *Literaturnoistoricheskata rekonstruktsiya*. Sofiya: Prosveta, 2011, s. 166–185.]

НЕДЕЛЧЕВ, М. Литературният персонализъм. – В: М. НЕДЕЛЧЕВ. *Как работи литературната история? Нови съчинения в три тома*. Т. 2.1. *Литературноисторически персоналистически сюжети*. София: Нов български университет, 2021, с. 11–156. [NEDELICHEV, M. Literaturniyat personlizam. – V: M. NEDELICHEV. *Kak raboti litraturnata istoriya? Novi schhineniya v tri toma*. Т. 2.1. *Literaturnoistoricheski personalisticheski syuzheti*. Sofia: Nov balgarski universitet, 2021, s. 11–156.]

РАДОСЛАВОВ, Ив. *Българска литература 1880–1930*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1992. [RADOSLAVOV, Iv. *Balgarska literatura 1880–1930*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 1992.]

[РУСАЛИЕВ, Вл.] – В: *Кирил Христов, Димитър Бояджиев, Теодор Траянов в спомените на съвременниците си*. София: Български писател, 1968, с. 604–641. [(RUSALIEV, Vl. – V: Kiril Hristov, Dimitar Boyadzhiev, Teodor Trayanov v spomenite na savremennitsite si. Sofia: Balgarski pisatel, s. 604–641.)

THE PERSONALISTIC SYMBOLISM OF THEODOR TRAYANOV

Abstract. In the article, Mihail Nedelchev’s own idea of literary personalism is developed and is applied more specifically to the symbolist poetry of Teodor Trayanov. This provides reason to call this symbolism of his “personalistic”. A lot of phraseology from poetry – mostly from the *Pantheon* collection – which defend the idea of turning many great poets from different literatures into national cultural heroes and personalities-emblems of entire epochs, are cited as examples of the construction of socio-cultural constructions. *Key words:* personalistic symbolism, literary personality, publication, afterlife, domestic and sociocultural plots, objective correlative, typology, autobiography, national mythopoetic text

Mihail Nedelchev, Prof.
New Bulgarian University
21 Montevideo Str., Ovcha kupel District, Sofia 1618
E-mail: mnedelchev@nbu.bg